

Liselotte Grünbaum
København

Supervision ved tværkulturelle problemstillinger

Hensigten med dette kapitel er at formulere nogle almene fokuspunkter for supervision af en psykoterapi, der rummer tværkulturelle problemstillinger. Til det formål vil jeg først diskutere de kulturspecifikke dimensioner i det psykoanalytiske menneskesyn, dernæst undersøge kulturbegrebet set fra et psykoanalytisk perspektiv, og afslutningsvis anvende dette udgangspunkt til at indkredse nogle aspekter, som supervisor bør være særlig opmærksom på.

Mit teoretiske udgangspunkt er psykoanalytisk udviklingsteori i bred forstand. Min tilgang til emnet er desuden baseret på mange års praktiske erfaringer som dels supervisor og dels psykoterapeut i relation til klienter, der qua deres familiære rødder og/eller fødested tilhører en minoritetsgruppe i det danske samfund.

Følgende tekst er præsenteret i originalt format.

Genudgivet med tilladelse fra udgiveren.

Grünbaum, L. (2007). Supervision af psykoterapi med børn og unge. In C. H. Jacobsen, & K. V. Mortensen (Eds.), *Supervision af Psykoterapi: Teori og Praksis* (pp. 172-187). Akademisk Forlag.

Supervision ved tværkulturelle problemstillinger¹

LISELOTTE GRÜNBAUM

Hensigten med dette kapitel er at formulere nogle almene fokuspunkter for supervision af en psykoterapi, der rummer tværkulturelle problemstillinger. Til det formål vil jeg først diskutere de kulturspecifikke dimensioner i det psykoanalytiske menneskesyn, dernæst undersøge kulturbegrebet set fra et psykoanalytisk perspektiv, og afslutningsvis anvende dette udgangspunkt til at indkredse nogle aspekter, som supervisor bør være særlig opmærksom på. Mit teoretiske udgangspunkt er psykoanalytisk udviklingsteori i bred forstand. Min tilgang til emnet er desuden baseret på mange års praktiske erfaringer som dels supervisor og dels psykoterapeut i relation til klienter, der qua deres familiære rødder og/eller fødested tilhører en minoritetsgruppe i det danske samfund.

Som det fremgår af ovenstående er mit ærinde de almene problemstillinger relateret til et (hvilket som helst) tværkulturelt møde. Den læser, der håber at finde specifikke beskrivelser og anvisninger vedrørende det psykoterapeutiske møde mellem en vestligt orienteret terapeut og en klient med tilhørsforhold i en anden kulturkreds, vil derfor blive skuffet. I dette kapitel vil man lede forgæves efter beskrivelser og diskussion af, hvilken betydning bestemte andre kulturers syn på mennesker, kvinders stilling i samfundet, religion, lovgivning og demokrati har for den psykoterapeutiske proces. Sagt på en anden måde, så er kapitlet skrevet ud fra den grundlæggende opfattelse, at god psykodynamisk psykoterapi, og dermed også supervision, ikke fokuserer på (forholdsvis overfladiske) forskelle i holdninger og levevis, men snarere søger at forholde sig til og komme i meningsfuld dialog om det universelle, almenmenneskelige grundlag for de oplevede følelser².

Hvorfor overhovedet et kulturbegreb?

Det er indledningsvis nødvendigt med en mere generel overvejelse over, hvorfor et primært socialpsykologisk og sociologisk begreb som kultur har relevans for psykodynamisk supervision. Kultur, forstået som sædvaner, traditioner, normer og værdier, har betydning i psykoterapi, for så vidt som

¹ Oprindelig udgivelse: Grünbaum, L. (2007). Supervision ved tværkulturelle problemstillinger. I: Jacobsen, C.H. et al. *Supervision af Psykoterapi: Teori og Praksis* (pp. 220-234). Akademisk Forlag.

² En fin illustration af den komplekse relation mellem bevidste holdninger og det universelt almenmenneskelige findes i Claude Berris nu gamle, men fortsat gribende film "Le Vieil Homme et l'Enfant", der foregår under anden verdenskrig og skildrer den varme tilknytning mellem en antisemitisk, fransk vinbonde og et jødisk plejebarn, hvis oprindelse bonden ikke er vidende om.

de kulturelle tilhørsforhold udgør en kontekst, der mere eller mindre ureflekteret vil indvirke på den enkeltes opfattelse af sig selv og andre og dermed også på den psykoterapeutiske relation. Kultur som begreb er imidlertid vanskeligt at beskrive præcist og endnu vanskeligere i praksis at håndtere med den nødvendige professionelle neutralitet. Vi er i vores omgang med begrebet tilbøjelige til at overse, at det rummer noget yderst komplekst, der i sig gemmer andre velkendte forskelle med en kendt betydning for menneskers tankemåder og holdninger, f.eks. køn, socialklasse, uddannelsesniveau, generation og religion (Fijneman et al., 1996; Loizos, 2002). Det er formentlig ikke noget tilfælde, at man i et af de første systematiske forsøg på at udvikle psykodynamisk orienterede, terapeutiske metoder til at overskride kulturelle barrierer kun et eneste sted finder en eksplicit definition af en samfundsgruppes kultur som: ”*whatever it is that one has to know or believe in, in order to operate in a manner acceptable to its members*” (Foster et al 1996, p. 144). Denne definition er meget enkel, men også meget upræcis og reelt mere socialpsykologisk end psykoanalytisk.

Baggrunden for både supervisorens og psykoterapeutens eventuelle vanskeligheder med at erkende og håndtere de kulturbundne dimensioner i sine egne som i klientens ytringer er helt generelt, at vi alle har et kulturelt udgangspunkt. Det er en banalitet og måske overflødig at nævne. Når jeg gør det alligevel, er det, fordi konsekvenserne af vores egne kulturelle tilhørsforhold som oftest hører til i den mere eller mindre ureflekterede baggrund for vores virke. Det er et almenmenneskeligt vilkår, at vi ikke fuldt ud kan se den plet jord, vi selv står på. Vores egne udgangspunkter indebærer en begrænsning af udsynet eller som formuleret af den tyske historiker og filosof Gadamer (1975): det udsigtspunkt, vi står på, vil medføre en begrænsning af forståelseshorisonten³.

Det psykoanalytiske selv i kulturel belysning

Psykoanalytisk teori og metode har som bekendt sin oprindelse i den borgerskabskultur, der prægede Wien i det forrige århundrede. Siden da har de psykoanalytiske teorier og metoder på linje med andre videnskabeligt baserede modeller gennemløbet en betragtelig udvikling. Det har dog ikke ændret på den psykoanalytiske grundantagelse, at det ubevidste i personligheden rummer visse universelt gyldige, fællesmenneskeligt motiverende strukturer.

Det er da også i tidens løb ofte blevet diskuteret, om psykoanalytisk udviklingsteori og de deraf afledte terapier har den universelle anvendelighed, som de gør krav på, f.eks. i forhold til andre socialgrupper og/eller kulturer. Allerede Freud (1908, 1973) var opmærksom på ødipuskompleksets

³ Gadamer (en af hermeneutikkens store tænkere) definerer begrebet forståelseshorisont som et perspektiv omfattende alt det, der kan ses fra et bestemt udsigtspunkt (2004).

historisk-kulturelle foranderlighed og opfattede f.eks. den samfundsmæssige moral som en del af baggrunden for udviklingen af nervøse lidelser. Den psykoanalytiske udviklingshistorie demonstrerer da også, at teoriens antagelser (heldigvis) ændrer sig i og med den socioøkonomiske og kulturelle kontekst, f.eks. har ødipuskomplekset for en tid været trængt i baggrunden af teorier om de tidligste udviklingsstadier, hvilket er sket samtidig med ændringer af familiemønstre i den vestlige kultur. Et andet eksempel er, at fokuseringen på begreberne selvpsykologi og narcissisme tidsmæssigt falder sammen med en tidsånd præget af en socioøkonomisk idealisering af den stærkes ret til egoisme.

Ud fra et sociologisk perspektiv kritiseres den psykoanalytiske opfattelse af det ubevidste som et universelt fænomen ofte med henvisning til en dikotomi mellem på den ene side de moderne, vestlige kulturer, hvor relationerne mellem mennesker antages at være præget af individualisme og autonomi, og på den anden side traditionsbundne kulturer, der antages at være præget af kollektivism og slægtsbånd (Hofstede 1991). Men herom senere.

På linje hermed er det næppe forkert at sige, at alle eksisterende psykoanalytiske modeller (inklusive de moderne versioner af objektrelationsteori) til en vis grad idealiserer forestillingen om subjektets selvstændighed, for så vidt som de alle beskriver et individuelt, separat selv som et mål for personlighedsudviklingen. Psykoanalysens menneskesyn kan siges at idealisere et subjekt, der har opnået en forholdsvis skarp skelnen mellem indre og ydre, det vil sige mellem sit eget subjektive liv og den ydre verden, herunder andre menneskers følelser og fantasier. I den forstand kan psykoanalytisk teori og praksis fortsat siges tydeligt at have et tydeligt kulturelt tilhørsforhold i den individualisme, der præger den vestlige kulturkreds (Roland 1996a, 1996b).

Som psykoanalytiske supervisorer er det derfor relevant, at vi spørger os selv, om og hvordan psykoanalytisk psykoterapi med et menneskesyn præget af personlig autonomi og individualisme kan tilgodese klienter, hvis traditionelle familiearv snarere vægter den enkeltes afhængighed og forpligtelser over for det kollektiv, der udgøres af familien, slægten, klanen etc.? Jeg vil her gå en omvej og sammenholde de antagelser, der ligger i psykoanalytisk udviklingsteori, med nyere tværkulturelt orienteret forskning.

Er der universelle træk i børns udvikling?

De psykoanalytiske udviklingsteorier bygger på den antagelse, at der er et dialektisk forhold mellem på den ene side de reale oplevelser, barnet har i samspillet med sine forældre, og på den anden side den subjektive bearbejdning, barnets psyke underkaster disse oplevelser. I overensstemmelse her-

med betoner de psykoanalytiske udviklingsteoriernes vigtigheden af ubevidste processer, relationer og fantasier knyttet til barnets tidlige kropslige og psykologiske kontakt med de primære omsorgspersoner, herunder sanselig behovstilfredsstillelse og frustration, samhørighed, autonomi og identifikation (Grünbaum, 1990; Mertens, 2004). Dette gælder f.eks. en objektrelationsorienteret opfattelse som repræsenteret af henholdsvis Winnicott (2003) og Klein (1993), hvori det antages, at barnets erfaringer gennem dets subjektive bearbejdning konstitueres som ubevidste objektrelationer, hvilket igen antages at bidrage til dets manifesterede sociale tendenser og dermed til det modspil, det får fra sine omgivelser.

Psykoanalytisk udviklingsteori er i den forstand en psykosocial teori og medtænker som sådan barnets subjektive inderliggørelse af den kulturelle kontekst for opvæksten. Det er imidlertid en psykosocial teori på den særlige måde, at fokus ikke er på de let observerbare, kulturbestemte handletendenser og bevidste holdninger, men snarere på de fælles menneskelige dispositioner, som vi kalder for ubevidste indre strukturer, fantasier og relationer. I overensstemmelse hermed bygger de psykoanalytiske terapier på den antagelse, at terapien retter sig mod et grundlæggende, universelt selv, der transcenderer specifikke kulturelle variationer. Det er implicit i denne opfattelse, at de kulturspecifikke forskelle mellem mennesker betragtes som forholdsvis overfladiske adfærdstrykninger, mens de ubevidste processer betragtes som mere eller mindre universelle.

Kulturbestemte opdragelsesmetoder versus universelle følelsesmæssige træk

Ovenstående grundsynspunkt kan diskuteres. På den ene side er eksistensen af kulturelle forskelle i opdragelsesmetoder veldokumenteret, ligesom det er påvist, at disse forskelle har implikationer for personlighedsudviklingen (Le Vine, 1990; Lewis, 2000; Palacios & Moreno, 1996). Der er også fundet forskelle i de måder, hvorpå følelser udtrykkes, f.eks. hvordan børn lærer at regulere og udtrykke vrede (Pham, 1999). Forskellene berører f.eks., hvor højt man må tale; hvor direkte eller indirekte, det er velset at spørge og udtrykke sine behov, ønsker og synspunkter; om man må have direkte øjenkontakt; om man må omfavne og kysse sine venner af samme køn; gestikulation (nik, håndtryk, håndbevægelser). Et særligt område er spørgsmålet om, hvor lille eller stort det fysiske, personlige rum helst skal være, f.eks. er det ifølge min erfaring en tilbagevendende problemstilling ved supervision af danske terapeuter, der arbejder med arabiske klienter, at terapeuten kan føle, at

klienten overskrider hendes personlige rum med ganske direkte kommentarer vedrørende lugt, udseende etc.⁴.

På den anden side har vi den psykoanalytiske antagelse, at kulturforskelle kan betragtes som forholdsvis overfladiske fremtrædelsesformer eller adfærds kategorier i forhold til mere fundamentale almenmenneskelige ligheder. Antagelsen finder støtte i moderne neurobiologisk og udviklingspsykologisk forskning. Der er således resultater, der peger i retning af, at mens følelsesudtryk, som nævnt ovenfor varierer tværkulturelt, så er de basale menneskelige emotioner – som f.eks. frygt, vrede, glæde, sorg, væmmelse – universelt forekommende (Damasio, 1994, Trawick-Smith, 2003). Det kan tilføjes, at selv om mange aspekter i forældres specifikke opdragelsespraksis er kulturbundne, så er der i grunden forbløffende mange træk ved børns tidlige sociale og kognitive udvikling, som forløber ret ensartet på tværs af kulturelle forskelle. De fleste børn udvikler f.eks. i løbet af de første par år evnen til at kommunikere verbalt med deres omgivelser, og meget tyder på, at uanset, om børn vokser op i en kernefamilie efter vestlig model eller i en udvidet familiestruktur med flere mødre, så dannes der i de første år et indre hierarki af særlige tilknytningsrelationer til primære personer (Ainsworth et al., 1978; Lewis, 2000). Det kan også nævnes, at Rochat og medarbejdere (2006) i et bredere studie vedrørende børns udvikling af ”teori om det mentale” har fundet, at de fleste børn på tværs af så forskellige kulturer som Peru, Indien, Samoa, Thailand og Canada, med 5-års alderen som det normative skæringspunkt, udvikler en evne til at forstå, at andre mennesker baserer deres handlinger på en subjektiv repræsentation af den ydre realitet, snarere end på denne realitet selv.

Desuden har Yamamoto og medarbejdere (1995) identificeret en række bestemte oplevelser i barnealderen, som kan siges at være universelt forbundet med tab af personlig tryghed og værdighed, nemlig at miste sine forældre, uvenskab mellem forældrene, at blive afsløret i at stjæle samt at tisse i bukserne. Endelig tyder meget ifølge Palacios & Moreno (1996) på, at selv om børn og unge i så forskellige kulturområder som Europa, USA, Kina, Afrika og Sydamerika i toårs alderen og i puberteten udviser visse karakteristiske adfærdsformer og konflikter vedrørende retten til at træffe personlige beslutninger, så kommer kulturforskelle snarere til udtryk i forældres forklaringer på, hvorfor deres børn opfører sig, som de gør.

⁴ Da specifikke kulturforskelle ikke er mit emne, må jeg lade det være ved denne korte eksemplificering. Interesserede henvises til Michael Cole (2003), der ud fra et sociokulturelt og historisk perspektiv dels gennemgår en række af psykologiens væsentligste tværkulturelle undersøgelser og dels formulerer en kulturpsykologi, der er udviklingsorienteret, bygger på hverdagslivets praksis, og som er baseret på både natur- og kulturvidenskabelige metoder.

Universelle lighedstræk i konsekvenserne af svær fattigdom

Der er ligeledes ofte blevet påvist universelle træk med hensyn til socioøkonomisk underprivilegering og samfundsmæssig fremmedgørelse. Uanset specifik kulturel kontekst synes fattigdom at være en universelt virkende risikofaktor såvel for børns sundhed og udvikling som for forældres omsorgsevne (Aber et al. 2000, LeVine et al 1996). Dette betyder f.eks. at muligheden for, at familier kan integrere den udvikling, psykoterapi med børn og unge medfører, alt andet lige er bedre, hvis forældrene har et vist uddannelsesnivea, og modsat vanskeligere, dersom de f.eks. aldrig har gået i skole⁵. Denne dimension (uddannelse) har efter min erfaring langt større betydning, end hvilken religion forældrene tror på, og hvilket land, de kommer fra. Det skyldes formentlig, at uanset hvilken kultur det drejer sig om, så er højere socioøkonomisk status forbundet med flere frihedsgrader og personlige valgmuligheder for den enkelte og dennes familie. Mange tværkulturelle undersøgelser af forældre-barn samspil og opdragelsesholdninger peger da også i retning af, at jo mindre uddannelse og lavere socioøkonomisk status en given forældregruppe har, jo mere vil ureflekterede og ufleksible ideer om udvikling og opdragelse gøre sig gældende (Engle et al 1996; Gutierrez & Same-roff, 1990; McGillicuddy-De Lisi & Subramanian, 1996; Nucci et al., 1996). Tilsvarende tyder noget på, at professionelle opdragere på tværs af forskellige kulturer tenderer mod at have mere ens og mindre kulturbundne ideer om børns normaludvikling end almindelige forældre (Palacios & Moreno 1996).

Universelle lighedstræk i god forældreomsorg

På linje med ovenstående kan nævnes, at skønt forældres ideer om udvikling, personlighed, temperament og god forældreomsorg som sagt varierer fra kultur til kultur, så er det alligevel muligt at identificere visse universelle træk ved forældreomsorg. Således har LeVine og medarbejdere (1996) fundet, at forældre uanset specifikt kulturelt tilhørsforhold synes at have de samme grundlæggende forhåbninger til deres børns sundhed, udvikling og fremtid, nemlig:

- overlevelse
- et godt helbred

⁵ En tak til Claus H. Jacobsen, som henledte min opmærksomhed på Lurias eksperimentelle undersøgelser fra 1930'erne af virkningen af indførelse af skolegang på befolkninger i Centralasien. Luria konkluderede på baggrund af disse resultater, at skolegang frembragte ændringer i de kognitive funktioner, således at tænkningen ændrede sig fra det situationsbundne og konkrete til mere analytiske, selvreflekterende og teoretisk-abstrakte former for ræsonneren (Luria, 1976).

- arbejdskompetence, forstået som evnen til som voksen at forsørge sig selv på kulturelt acceptable måder
- social og moralsk kompetence i forhold til kulturens normer, værdier og roller.

Som det fremgår, er forældres ønsker om, at deres børn en dag bliver voksne og i stand til at tage ansvar for familien gennem udvikling af arbejdsmæssig, social og moralsk kompetence, ikke noget, vi i de vestlige kulturer har monopol på. Der vil naturligvis være kulturbestemte og ikke mindst personlige variationer med hensyn til, hvordan disse overordnede (og derfor generelle) temaer konkret udfoldes i den enkelte familie. Alligevel synes det forsvarligt at antage, at hvis der ikke forekommer en eller anden variation af ovenstående forhåbninger på barnets vegne, så vil det – uanset en families specifikt kulturelle baggrund, pege i retning af en alvorlig forstyrrelse af forældre-barn forholdet.

En universel dialektik mellem afhængighed og adskilthed?

Måske kan man opsummere argumenterne for den psykoanalytiske antagelse om et universelt selv på den måde, at det er et alment vilkår for udvikling, at menneskebarnet er relativt længe om at udvikle psykobiologisk selvstændighed. Enhver kultur er følgelig nødt til at forholde sig til barnets forlængede praktiske og følelsesmæssige afhængighed af sine primære tilknytningspersoner. Det er derfor min konklusion, at det er et universelt problem i en hvilken som helst, menneskelig kultur at konfrontere og finde en balance mellem to fundamentale polariteter, hvoraf den første udgøres af barnligt modtagende afhængighed stillet over for voksen ydende autoritet, mens den anden udgøres af egoisme stillet over for fællesskab. Jeg mener altså, at den omtalte dikotomi mellem individualisme-autonomi versus kollektivismeslægtsbånd på et individuelt niveau bedre kan forstås som universelle polariteter mellem dimensioner, der nødvendigvis må stå i et dialektisk indbyrdes forhold.

Tilbage står imidlertid spørgsmålet om, hvorvidt den psykoanalytiske forståelsesmodel og de deraf afledte terapier kan udvikles væk fra den ovenfor postulerede idealisering af et autonomt selv, hen imod en øget forståelse af, at dialektikken mellem adskilthed og afhængighed er kompleks og kan finde forskellige, kulturelt betingede løsninger i forskellige samfundsgrupper? Roland (1996a og b) har foreslået, at det er muligt at skelne mellem på den ene side de moderne, industrialiserede samfunds jeg-orienterede selv og på den anden side de traditionsbestemte kulturers vi-orienterede selv. Roland mener således, at selvets afgrænsning kan forløbe forskelligt, idet han antager, at et

traditionsbestemt vi-orienteret selvs ydergrænser er inkluderende i den forstand, at differentieringen mellem selv og objekt ikke er mere absolut, end at det tillader en vis sammensmeltning med en (afgrænset) kreds af primære objektrepræsentationer.

En kompleks virkelighed overskrider kulturelle stereotyper

Som jeg i anden forbindelse har eksemplificeret i en terapeutisk kasuistisk kan problemstillingen illustreres med en ung mand, der er vokset op i Danmark, men som qua sin familiebaggrund sociologisk set kan siges at tilhøre en overvejende kollektivistisk minoritetskultur i det danske samfund (Grünbaum 2001). Denne unge mands udvikling vil forløbe i et spændingsfelt mellem den kultur, forældrene forlod, og det nye lands kultur. Man kan sige, at hans personlighed rummer en subjektivt unik integration (eller mangel på samme) af de ubevidste dele af objektrelationerne, som rummer et traditionelt vi-selv, og de dele, som rummer et i vestlig forstand separeret og individuert jeg-selv. I den unge mands aktuelle dagligdag understøttes den vi-orienterede side af selvet af sociale forventninger fra forældre og andre betydningsfulde medlemmer af en primær tilhørsgruppe. Men den unge mands indre verden rummer også ubevidste, jeg-orienterede objektrelationer, der består af hans subjektive identifikationer med det danske samfunds dominerende kultur, sådan som denne er formidlet i opvæksten både indirekte via forældrenes psyke og direkte gennem de relationer, han har indgået og indgår i uden for familien. Til dette scenarium hører f.eks. på den ene side, at de individualistiske dele af selvet kan understøttes af kammerater, skolelærere, pædagoger og senere af sagsbehandlere og eventuelt psykologer, som forventer, at den unge har pligt og ret til at træffe sine egne beslutninger om f.eks. uddannelse, økonomi samt venskabs- og kæresteforhold. På den anden side kan stå familiens pres for at få barnet til at videreføre de traditioner, der er vigtige for forældrenes følelse af kulturel kontinuitet, ikke mindst dersom forældrenes forhold til det samfund, de forlod, er belastet af usørget sorg.

Virkeligheden er imidlertid altid langt mere kompleks, f.eks. kan det være, at den unge mands forældre på et bevidst plan undsiger de individualistiske dele af den unge mands selv, mens de gennem ubevidste idealiseringer snarere understøtter det. Det kan også være omvendt, eller det kan være, at kammeratgruppen på et plan understøtter de individualistiske dele af selvet, mens den på et andet plan kræver den enkeltes underkastelse i et fællesskab, hvis kultur undsiger alle voksne. Der er i virkeligheden uendeligt mange forskellige måder, hvorpå dialektikken mellem separated og samhørighed kan finde en løsning, både i den enkeltes, i familiens, og i den kulturelle gruppes psykodynamik.

Det første krav til den psykoanalytiske supervisor er derfor, at hun bør være yderst opmærksom på at hun selv og supervisanden undgår at falde i den fælde, som kulturelle stereotyper udgør. Dette er efter min opfattelse langt større vigtigere, end viden om specifikke, kulturbestemte fænomener relateret til klientens baggrund.

Et psykoanalytisk syn på kulturbegrebet

Winnicott (2003) har i modsætning til de fleste psykoanalytiske forfattere direkte beskæftiget sig med, hvad kultur er set i et psykoanalytisk perspektiv. Han var optaget af sammenhængen mellem på den ene side selvets udvikling og på den anden side subjektets mulighed for at skabe og omskabe sit kulturelle miljø. Han knyttede eksplicit sit kulturbegreb til universelle spørgsmål som f.eks., hvad er meningen med livet, hvad er sundhed, og hvordan opleves liv, død, kærlighed, had og arbejde? I modsætning til de socialpsykologiske og sociologiske forståelser af kulturbegrebet forstod Winnicott ikke kultur som gruppespecifikt, men derimod som universelt⁶. Hans definition af kultur er i overensstemmelse hermed enkel: ”Når jeg bruger ordet kultur, tænker jeg på den nedarvede tradition. Jeg tænker på noget, som indgår i menneskehedens fælles pulje, og som individer og grupper af mennesker kan bidrage til, og som vi alle kan anvende, *hvis vi har et sted at gøre af det, vi finder.*” (Winnicott 2003, s. 154).

Winnicott opfattede evnen til at opleve og skabe kultur som beslægtet med evnen til at lege og antog, at et barn kun kan tilegne sig den nedarvede fællesmenneskelige kultur, hvis det har udviklet et indre, potentielt rum, hvor det kan lokalisere sine kulturoplevelser. Han indsatte kulturbegrebet i sin teori om et potentielt overgangsrum mellem indre og ydre virkelighed og hævdede, at mens den indre psykiske virkelighed er placeret inden for grænserne af subjektets personlighed og den ydre virkelighed uden for disse grænser, så kan kulturoplevelsen ligesom legen hverken betragtes som ydre eller indre, men må placeres et sted midt imellem, nemlig i det potentielle rum mellem moderen og spædbarnet (Winnicott 2003). Ifølge denne forståelse er to forudsætninger nødvendige, dersom barnet skal kunne udvikle sig til et i kulturel forstand rigt menneske. Nemlig for det første en tidlig moder-barn relation, der er så god nok, at der opstår et potentielt rum for kreativ leg, og for

⁶ Et eksempel på en systemorienteret, socialpsykologisk forståelse er Day & Parlakian (2004), der definerer kultur som ”an integrated pattern of human behavior that includes thoughts, communications, languages, practices, beliefs, values, customs, courtesies, rituals, manners of interacting, roles, relationships, and expected behaviors of a racial, ethnic, religious, or social group” (s.2).

det andet, at de mennesker, der tager sig af barnet igennem dets udviklingsforløb, sørger for at bringe det i kontakt med passende områder af kulturarven.

Dette psykoanalytiske kulturbegreb understreger, at barnets evne til at tilegne sig og videreudvikle en kulturel tradition er en udviklingsmæssig bedrift, som ikke på forhånd er givet, blot fordi det er født ind i en bestemt kulturel gruppe. Winnicott er her i overensstemmelse med den almene betydning af ordet, som sidestiller kultur med forædling⁷. Ud fra denne opfattelse kan det ikke forstås som et udviklingsmæssigt eller kulturelt problem, at et barn har tilegnet sig sin families gennem generationer nedarvede kultur. Derimod kan man snarere forstå det som et alvorligt kulturelt og udviklingspsykologisk problem, dersom dette barns tidlige relation til sine forældre (og/eller disse forældres tidlige relation til deres forældre) ikke har været så tilstrækkelig god, at barnets personlighed og/eller familiegruppen har udviklet et indre, potentielt rum, hvor kulturelle oplevelser kan inderliggøres, tilegnes og videreudvikles i relation til den aktuelle, ydre virkelighed.

Med udgangspunkt i Winnicotts forståelse af begrebet kultur vil jeg derfor hævde, at ved supervision af en psykoterapi, hvor patient og terapeut tilhører forskellige samfundsgrupper⁸, er det vigtigt, at supervisor fokuserer på, om den terapeutiske relation tillader et sådant *psykologisk overgangsrum*, hvor kulturelle oplevelser kan opstå, lokaliseres og udveksles. Eller sagt på en anden måde: Supervisor skal interessere sig for, om den terapeutiske relation kan rumme *en gensidig kulturudveksling, der er i stand til at transformere kulturoplevelsen hos begge parter*.

Fokuspunkter i supervision af tværkulturel psykoterapi

Det basale synspunkt i dette kapitel er, at stillet overfor en psykoterapi med tværkulturelle problemstillinger er supervisors grundlæggende opgave at facilitere dels terapeutens indsigt i sine egne kulturelt forankrede perspektiver og dels hendes tilegnelse af en udforskende, kultursensitiv holdning og metode. Jeg har allerede nævnt to forhold, der efter min opfattelse er særdeles væsentlige:

1. For det første, at supervisor er opmærksom på at hjælpe sig selv og sin supervisand med at undgå kulturelle stereotyper, herunder dem, der kan ligge implicit i de psykoanalytiske teorier.

⁷ Som man kan forvise sig om ved at slå op i Nu Dansk ordbog har ordet kultur mindst 2 betydninger, der begge kan siges at omhandle konteksten for en organismes udvikling. I den ene betydning drejer kultur sig om dyrkning og forædling f.eks. af jord og planter, i den anden betydning om en gruppes levemåder.

⁸ Som anført ved kapitlets begyndelse omfatter begreberne kultur og kulturforskelle ikke alene forskelle med hensyn til fødeland, men også forskelle vedrørende uddannelse og social klasse. Jeg foretrækker derfor at anvende det bredere begreb samfundsgrupper frem for begrebet kulturelle grupper.

2. For det andet, at supervisor fokuserer på, om den terapeutiske relation kan fostre og rumme en *gensidig kulturudveksling*, der er i stand til at transformere kulturoplevelsen hos begge parter.

Men hvad vil det i praksis betyde for supervisors opgaver, at hun skal støtte terapeuten i at etablere en relation og et mentalt rum, hvori kulturelle oplevelser kan opstå og gensidigt udveksles? Nedenfor følger nogle anvisninger, der er inspireret af det tværkulturelle arbejde på det nordamerikanske småbørnscenter "*Zero to Three*", som beskrevet af Day & Parlakian (2004) (se evt. Dana, 1993 og 1996 for yderligere inspiration). På linje med disse forfattere opfatter jeg *kulturel gensidighed i psykoterapi* som en psykologisk proces, der hviler på følgende forudsætninger:

3. Terapeutens indsigt i sine egne kulturelle særpræg;
4. Terapeutens interesse for åbent at udforske andre kulturers særpræg,
5. Terapeutens villighed til at indgå i drøftelser og forklaringer af det kulturelle og professionelle grundlag for de anvendte rammer og metoder.

Terapeutens indsigt i sine egne kulturelle særpræg

Denne indsigt omfatter den kulturelt forankrede del af såvel det personlige som det professionelle selv. Det personlige selv har reference til terapeutens egen barndomsfamilie, dens traditioner og i bred forstand kulturelle særpræg. Det professionelle selv har reference til fagligt og kulturelt betingede normer og værdier i den professionelle tradition og institution, som terapeuten udgår fra.

I supervision af tværkulturel psykoterapi, er det vigtigt, at supervisor opmuntrer og støtter psykoterapeuten i at bevidstgøre og reflektere over sit personlige og professionelle selvs kulturelle sædvaner og de deraf afledte bias i den terapeutiske proces. Denne refleksionsproces er beslægtet med den psykoanalytiske terapeuts refleksion over sin egen modoverføring og kræver som sådan samme selvindsigt. Modet til på denne måde at udforske egne personlige bidrag til den terapeutiske relation bliver formentlig større i og med en vis erfaring inden for professionen.

Det er derfor også vigtigt, at supervisor bistår terapeuten med at identificere og rumme sådanne modoverføringsreaktioner, som kan relatere sig til kulturforskelle. Det er min erfaring, at kulturafledte modoverføringsreaktioner ofte kan vække intens skam og skyldfølelse hos terapeuter, f.eks. leder den aktuelle opfattelse af indvandrere og flygtninge i dagens Danmark tankerne hen på projektion af primitiv misundelse, grådighed og fremmedangst. Som beskrevet af Gorkin (1996) kan psykoterapeuten reagere med skam og skyld over sin egen modvilje mod klientens fremmedhed og/eller mod den grådighed, der kan opstå på baggrund af svær traumatisering og deprivation. Det

er meget almindeligt, at sådanne modoverføringsbetingede reaktioner kan ligge bag en meget hyppig vanskelighed i tværkulturel psykoterapi, nemlig vanskeligheder med at opretholde rammerne om terapien. Det er ligeledes tænkeligt, at samme vanskelighed kan ligge bag psykoterapeutens forsikringer om, at rammeoverskridelser var nødvendige eller ligefrem hensigtsmæssige på grund af klientens kulturelle forudsætninger.

Terapeutens interesse for åbent at udforske andre kulturers særpræg

Terapeutens interesse for at lære andre kulturers særpræg at kende er afgørende for kvaliteten af kulturmødet. Det indebærer for supervisors vedkommende, at hun bør fokusere på at støtte psykoterapeuten i en åben udveksling med klienten om eventuelle, måske kulturelt betingede, forskelligheder i opfattelsen af samarbejdet. Det ligger heri, at terapeuten bør opmuntres til at undersøge klientens forestillinger om hans eller hendes personlige lidelse. Hun bør ligeledes opmuntres til at undersøge klientens ideer om, hvad psykoterapi er, og hvordan det kan hjælpe.

Det er banalt at sige, at et kvalificeret psykoterapeutisk arbejde kræver, at man søger at forstå klientens værdier, overbevisninger og antagelser, og at en sådan forståelse kun opstår, hvis supervisor (og terapeut) værdsætter udforskningsprocessen som sådan og dermed formår at etablere en sådan relation til sin supervisand (og i terapien klienten), at denne har mulighed for at udtrykke og fortælle om sig selv som et kulturelt forankret menneske. Min erfaring som supervisor er imidlertid, at det er en af den slags banaliteter, som ofte glemmes, måske på baggrund af vanskeligheder med at rumme den angst, der er knyttet til at indtage en "ikke-vidende position" (Bion 1991). Det er et af de områder, der ofte giver anledning til særlige vanskeligheder, når det drejer sig om behandling af børn og unge. Holdninger til børns udvikling og opdragelse dybt forankret i den kulturelle og familiemæssige arv, og det er let at forfalde til hurtige vurderinger af, hvad der er rigtigt og forkert. En kombination af reflekteret selvindsigt og interesseret udforskende nysgerrighed er f.eks. en forudsætning for at kunne lytte uden angst og fordomme til forældres bekymringer, forklaringsmodeller, synspunkter og de deraf afledte, mere eller mindre realistiske, opfyldelige eller konstruktive ønsker.

Terapeutens villighed til at indgå i drøftelser og forklaringer af det kulturelle og professionelle grundlag for de anvendte rammer og metoder

Kravet om at indgå i en sådan udveksling vedrørende det professionelle og kulturelle grundlag for indsatsen indebærer, at terapeuten er villig til både at kommunikere information om den professionelle kultur og at forholde sig åben over for en udveksling af synspunkter herpå. Dette krav udgør

erfaringsmæssigt en særlig stor udfordring for relativt uprøvede terapeuter. Det er derfor et område, som supervisor efter min opfattelse aldrig bør undlade at tage op. Baggrunden for dette er, at denne holdning indebærer en villighed til at indgå i en fordomsfri forhandling og dermed afgive magt. Dette forudsætter imidlertid, at terapeuten har gjort sig klart, dels hvilke procedurer, der i den givne situation er fagligt begrundede og nødvendige, dels hvad der i højere grad er betinget af sædvane, nedarvet i den dominerende samfundskultur eller denne professions traditioner, men ikke understøttet af erfaring og viden.

Især på dette område kan supervisor komme på prøve, både med hensyn til sin evne til at rumme usikkerhed, og når det drejer sig om at kunne skelne mellem fagligt begrundede og sædvanebetingsede procedurer. Det forudsætter formentlig, at supervisor personligt er blevet i stand til at foretage en sådan differentiering og dermed kan støtte den utrænede terapeut i at udvikle en fleksibel forståelse af problemstillingen. En sådan forståelse indebærer, at selv om det at lytte opmærksomt til klientens synspunkter er en forudsætning for at forhandle en arbejdsdygtig alliance, er det ikke nødvendigvis rigtigt at imødekomme alle ønsker. Det kan imidlertid af og til være nødvendigt at forbedre en psykoterapi med en eksplorerende, familieorienteret periode, hvor man har en fleksibel tilgang til, hvilke familiemedlemmer, der deltager hvornår og i hvad (Grünbaum, 1998). Andre eksempler på metodisk modifikation af rammerne kan findes hos Papadopoulos (2002), der arbejder ud fra et overvejende jungiansk perspektiv.

Jeg har ovenfor antydnet at forældres usørgede tab og savn kan spille en rolle for et barns mulighed for at integrere den indre splittelse mellem familiens og det dominerende samfunds kultur. Dette gælder imidlertid ikke kun for børn og unge, og jeg vil derfor afslutningsvis pege på, at når det drejer sig om psykoterapi med mennesker, der har måttet forlade deres fødeland, er man i supervisionsforløbet nødt til at rette opmærksomheden mod de psykologiske konsekvenserne af usørgt sorg. Det er vigtigt at erkende, at uanset den manifeste årsag til henvisningen vil mennesker, der er tvunget i eksil, eller som mere eller mindre frivilligt er udvandret fra deres fødeland, ofte opleve, at tilværelsen i det nye land i en periode belastes af et mere eller mindre omfattende kultur- og identitetstab (Grinberg & Grinberg 1989, 1999). At skifte land stiller krav om en omfattende kulturel og eksistentiel reorientering, f.eks. vedrørende fremtidsmål, sprog, rollefordeling i familien og for forældres vedkommende en reorientering med hensyn til opdragelsespraksis. Usørgt tab og savn kan gøre denne reorientering til en næsten uoverkommelig opgave. Det kan medføre en defensiv udviklingsblokering, eller sagt på en anden måde: at tiden i kulturel henseende nærmest kommer til at stå

stille, og familien bliver som en tidslomme, hvor intet må ændre sig. Som fremhævet af Papadopoulos (2002) kan situationen fremkalde en følelse af psykologisk og eksistentiel hjemløshed. Netop fordi disse problemstillinger vedrører eksistentielt smertelige områder, som klienten kan have opbygget et massivt forsvar imod at opleve, er det særdeles vigtigt, at supervisor er bevidst om dette i sine overvejelser over psykoterapiens overføringsrelation.

LITTERATUR

Aber, J.L., Jones, S.L., & Cohen, J. (2000). The impact of poverty on the mental health and development of very young children. I: C.H. Zeanah (ed.): *Handbook of Infant Mental Health: Second Edition*, s. 113-128. New York: The Guilford Press.

Ainsworth, M.D., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Bion, W.R., (1991 [1962]). *Learning from Experience*. London: Karnac.

Cole, M., (2003 [1996]). *Kulturpsykologi*. København: Hans Reitzels Forlag.

Damasio, A.R., (1999 [1994]). *Descartes fejltagelse – Følelser, fornuft og den menneskelige hjerne*. København: Hans Reitzels Forlag.

Dana, R.H. (1993). *Multicultural Assessment Perspectives for Professional Psychology*. Boston: Allyn and Bacon.

Dana, R.H. (1996). Culturally competent assessment practice in the United States. *Journal of Personality Assessment*, 66(3): 472-87.

Day, M. & Parlakian, R. (2004): *How Culture shapes social-emotional Development: Implications for practice in Infant-Family Programs*. The Zero to Three Center for Program Excellence.
www.zerotothree.org

Engle, P.L., Zeitlin, M., Medrano, Y.M., Garcia, L. (1996). Growth consequences of low-income Nicaraguan mother's theories about feeding 1-years-olds. I: S. Harkness & C.M. Super (eds.). *Parents' Cultural Belief Systems. Their Origins, Expressions, and Consequences*, s. 143-168. New York: Guilford Press.

Fijneman, Y., Willemsen, M.D., Poortinga, Y.H. (1996). Individualism-Collectivism: An empirical study of a conceptual issue. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27(4), 381-402.

Foster, R. P., Moskowitz, M., & Javier, R.A. (eds.) (1996). *Reaching Across Boundaries of Culture and Class: Widening the Scope of Psychotherapy*. Northvale, N. J. Jason Aronson

Freud, S., (1908). Die "kulturelle" Sexualmoral und die moderne Nervösität. G.W. VII (s. 143-167). Her gengivet efter O.A. Olsen & S. Køppe (1981): *Freuds Psykoanalyse*. Denmark: Gyldendal 1983.

Freud, S. (1973 [1930]). Kulturens Byrde. København: Hans Reitzel 1973.

Gadamer, H-G. (2004 [1975]). *Sandhed og metode – grundtræk af en filosofisk hermeneutik*. Viborg: Systime.

Gorkin, M. (1996). Countertransference in cross-cultural psychotherapy. I: R.P. Foster, M. Moskowitz & R.A. Javier (eds.). *Reaching Across Boundaries of Culture and Class: Widening the Scope of Psychotherapy* (s. 159-176). Northvale, NJ: Jason Aronson.

Grinberg, L. & Grinberg, R. (1989). *Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile*. New Haven: Yale University Press.

Grinberg, L. & Grinberg, R. (1999). Psychoanalytic perspectives on migration. I: D. Bell (ed.). *Psychoanalysis and Culture – A Kleinian Perspective*, s. 154-169. London & New York: Karnac Books.

Grünbaum, L. (1990). Børns følelsesmæssige udvikling. I: S. Lunn, N. Rosenberg & P. Thielst (red.): *Psykologi: En grundbog til et fag*, s. 76-90. København: Hans Reitzels Forlag.

Grünbaum, L. (1998). Children in torture-surviving families: child psychotherapy within a family-orientated context. I: J. Pestalozzi (ed.). *Psychoanalytic Psychotherapy in Institutional Settings*, s. 119 – 140. EFPP Clinical Monograph Series. London: Karnac Books.

Grünbaum, L. (2001). Det posttraumatiske mareridt: En vej til integration? *Matrix*, 18(1-2): 29-56.

Gutierrez, J. & Sameroff, A.J. (1990). Determinants of complexity in Mexican-American and Anglo-American mothers' conceptions of child development. *Child Development*, 61: 384-394.

Hofstede, G. (1991). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill.

Klein, M. (1993 [1959]): Our adult world and its roots in infancy. I: *Envy and Gratitude and Other Works 1946 – 1963*, s. 247-263. London: Virago Press.

LeVine, R.A. (1990). Infant environments in psychoanalysis: A Cross-cultural view. I: J. W. Stigler, R.A. Shweder & G. Herdt (eds.). *Cultural Psychology: Essays on Comparative Human Development*, s. 454-474. Cambridge: Cambridge University Press.

LeVine, R.A., Miller, P.M., Richman, A.L. & LeVine, S. (1996). Education and mother-infant interaction: A Mexican case study. I: S. Harkness & C.M. Super (eds.). *Parents' Cultural Belief Systems. Their Origins, Expressions, and Consequences*, s. 254-269. New York: Guilford Press.

Lewis, M.L. (2000). The cultural context of infant mental health: The developmental niche of infant-caregiver relationships. I: C.H. Zeanah (ed.) *Handbook of Infant Mental Health*, s. 91-107. New York: Guilford Press.

Loizos, P. (2002). Misconceiving refugees? I: R.K. Papadopoulos (ed.). *Therapeutic Care for Refugees: No Place like Home*. London & New York: Karnac Books.

Luria, A.R. (1976). *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

McGillicuddy-De Lisi, A.V. & Subramanian, S., (1996). How do children develop knowledge? Beliefs of Tanzanian and American mothers. I: S. Harkness & C.M. Super (eds.): *Parents' Cultural Belief Systems. Their Origins, Expressions, and Consequences*, s. 143-68. New York: Guilford Press.

Mertens, W., (2004). Stand der Theorientwicklung. *Forum der Psychoanalyse – Zeitschrift für Klinische Theorie und Praxis*, 20(1): 26-33.

Nucci, L., Camimo, C., & Sapiro, C.M. (1996). Social class effects on Northeastern Brazilian children's conception of areas of personal choice and social regulation. *Child Development*, 67:1223-42.

Palacios, J. & Moreno, M.C. (1996). Parents' and adolescents' ideas on children: Origins and transmission of intracultural diversity. I: S. Harkness & C.M. Super (eds.). *Parents' Cultural Belief Systems. Their Origins, Expressions, and Consequences*, s. 215-253. New York: Guilford Press.

Papadopulos, R.K. (2002). Refugees, home and trauma. I: R.K. Papadopoulos (ed.): *Therapeutic Care for Refugees: No Place like Home* (s. 9-39). London & New York: Karnac Books.

Pham, T. (1999): The influence of gender and culture on the relationship between emotional control and well-being. *Berkeley MCNair Research Journal*, 7: 99-114. Her gengivet efter Day & Parlakian (2004).

Rochat, P, et al. (2006). www.psychology.emory.edu/cognition/rochat/lab/Falsebelief.html.

Roland, A. (1996a). *Cultural Pluralism and Psychoanalysis*. New York: Routledge.

Roland, A. (1996b). How universal is the psychoanalytic self? I: R.P. Foster, M. Moskowitz & R.A. Javier (eds.). *Reaching Across Boundaries of Culture and Class: Widening the Scope of Psychotherapy*, pp. 71-90. New Jersey: Jason Aronson.

Trawick-Smith, J. (2003). *Early Childhood Development: A multicultural Perspective*. Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice Hall.

Winnicott, D.W. (2003 [1967]). *Leg og virkelighed*. København: Hans Reitzels Forlag.

Yamamoto, K., Davis, O.L., Dylak, S., Whittaker, J., Marsh, C. & van der Westhuizen, P.C. (1995). Across six nations: Stressful events in the lives of children. *Child Psychiatry and Human Development*, 26(3):139-150.